

isiklikku privaatsust. Peab kahetsusega märkima, et ei Tallinna ega Pärnu 18. sajandi inventarid võimalda viimast protsessi jälgida, ülemineku tõttu eespool juba mainitud vara registreerimise viisile. Nii ei saa me 18. sajandi inventaridest teada, kui palju oli peres ühis-, kui palju privat- ja kui palju majandusruume ning, võrreldes eelmiste sajanditega, on majade ruumilise struktuuri muutumist seetõttu raskem jälgida. Õnneks tuleb siin appi teine oluline allikas – maja ise: jälgides näiteks interjööride kujundust, eelkõige nende kaunistamise astet ja viisi, saab teha järeldusi ka ruumide funktsioonide kohta.⁸ Eraelu juurde kuulub kahtlemata ka inimese/pere religioossus, mida – nagu mentaliteedi ajalugu üldse – on Eestis seni uuritud kahetsusväärsetl pögusalt. Kindlasti pakub huvi seegi, kust väärikas kodanik üldse ammutas oma elamise ja mõtlemise mudeleid. Inventarid pakuvad nende küsimuste vaatlemiseks abikäe oma raamatunimistutega.⁹

Kokkuvõttes tuleb veel kord rõhutada varandusinventaride publitseerimise olulisust ja kiita selle ettevõtjat. Raimo Pullati töö ühe Eesti ajaloo kahtlemata olulisima allikaliigi uurijatele kättesaadavaks tegemisel on mõneti võrreldav 19. sajandi teise poole baltisakslaste poolt tehtuga. Siiski tahaksin emeriitprofessorit julgustada minema veelgi kaugemale: juba mainitud 16. ja 17. sajandi varandusloendid Tallinna Linnaarhiivis ootavad avalikustamist. Loomulikult pole need uurijaile tundmatud, kuid publitseerimine teeks need allikana märksa enam kättesaadavaks, nii kohalikule kui ka rahvusvahelisele ajaloolaste kogukonnale.¹⁰ See on vajalik seda enam, et Eesti on oma säilinud ajaloolise varandusloendite koguga Euroopas silmapaistvalt esirinnas. Üks korralik *Corpus inventari Estoniae* pakuks seega uurimisvõimalusi kõigile, keda huvitab varauusaegse linnakodaniku argi- ja seltsielu, kodumiljöö ning elamise kultuur. (Luksus)asjad, raamatud ning kunstiteosed pakuvad muu hulgas ainest ka kultuurivahetuse ja kunstigeograafilise aspekti uurijaile.

Krista Kodres

Korpusepoistest

Tiit Noormets, Toe Nõmm, Hanno Ojalo, Olev Raidla, Reigo Rosenthal, Tõnis Taavet, Mati Õun. Korpusepoisid. Koostanud Hanno Ojalo. Eesti Akadeemiline Sõjaajaloo Selts ja Sentinel, Tallinn, 2007. 254 lk.

Teise maailmasõja ajal oli Eesti okupeeritud nii Nõukogude Liidu kui ka Saksamaa poolt. Eesti ei osalenud selles sõjas sõdiva poolena ja nii ka mitte oma sõjaväega. Kumbki sõdiv pool ei austanud Haagi konventsiooniga okupatsiooni kohta kehtestatud reegleid, ka mitte keeldu sundida okupeeritud territooriumi elanikke okupatsioonivõimule truudust vanduma ning neid oma relvajõududesse mobiliseerima. Eesti kodanikke sunniti teenima nii Punaarmees kui ka Saksamaa relvajõududes.

Muidugi oli ka vabatahtlikke. Punaarmeele viis 1941. a. eesti vabatahtlikke poole valik aastatel 1940–1941, ka nende vabatahtlik sõttaminek oli tihti sundvalik olukorras, kus ebapiisav deklaratiivsus vabatahtlikkuse väljendamisel toonuks kaasa repressiooni. Mis tagasiulatuvat ei põhjenda poole valikut enne seda.

Vabatahtlikult astuti ka Saksa relvajõududesse. 1941. aasta sügise kaitsepataljonide vabatahtlikud läksid esimese punase aasta hirmutegude eest kätte maksma, et võidelda vihatud bolševike vastu.¹ 1942. aastal olid Eesti Leegioni vabatahtlikud juba suures osas mehed, kes tahtsid pääseda kaitsepataljonidest, kus neid teise kategooria relvakandjatena koheldi, et lõpuks hästirelvastatult päris rindele jõuda. Osale neist oli seegi vabatahtlikkus sundvalik, sest 1941. aastal sõlmitud teenistuslepingute lõppemise järel neid teenistusest ei vabastatud, nagu nad soovisid.² 1944. aasta vabatahtlikud-mobiliseeritud läksid sõtta, et võidelda Punaar-

⁸ K. Kodres. Tallinlane ja tema maja. Jõuka Tallinna kodaniku elamu ca 1600–1770. Maja, planeering, kaunistused ja sisustus. Doktoriväitekiri (*mnsc*). Tallinn, 1999.

⁹ Selle uurimissuuna on R. Pullat ise juba avanud: Raamat ja lugeja Tallinnas 18. sajandil. – Vana Tallinn II (VI)1992, lk. 80–101.

¹⁰ Pole ilmselt juhus, et rahvusvaheline vastukaja varandusinventaride ilmumisele on olnud väga elav. – Vt. R. Pullat. Eessõna, lk. 13.

¹ Vt. nt. Eesti idapataljonid idarindel 1941–1944. Tallinn, 2004, lk. 51–52, 59–60 jm.

² T. Hiio, P. Kaasik. Estonian Units in the Waffen-SS. – Estonia 1940–1945: reports of the Estonian International Commission for the Investigation of Crimes Against Humanity. Tallinn, 2006, lk. 931–935; A. Niglas, T. Hiio. Estonian Defence Battalions / Police Battalions in the German Armed Forces. – Estonia 1940–1945, lk. 831–832.

mee tagasituleku vastu. Nende vabatahtlikkust tõukas lootus Eesti iseseisvuse taastamisele.³

Vabatahtlikud ei tohiks varjutada seda asjaolu, et nii Punaarmees kui ka Saksa väes teeninud eesti meeste enamik oli sundmobiliseeritud.

Pärast sõda

...oli Eesti jätkuvalt annekteeritud, Teise maailmasõja sündmused leidsid külma sõja ideoloogilises vastasseisus ärakasutamist mõlema vastasseisja poolt ning sellest sõltus ka sõjas osalenud meeste suhtumine enda osalemisses sõjas.⁴ Annekteeritud Eestis – kui Saksa relvajõududes teenimine oli juba välja tulnud – oli parem olla sundmobiliseeritud, sest vabatahtlikkuse ja mobiliseerituse vahekorda võidi kaaluda vangilaagriastates. Punaarmees teenimine jälle oli asi, mida Nõukogude Liidus, sealhulgas ENSV-s väärtustati nii rahaliste kui ka mitterahaliste hüvedega. 1980. aastate lõpust alates olukord muutus – Saksa vormis Eesti iseseisvuse nimel võitlemine sai auasjaks ning 1944. aasta sõttamineku hindamisel jäid mobiliseeritud vabatahtlike ees mõnevõrra tagaplaanile. Punaarmees teeninutele aga hakati lihtsama rahva seas kogunisti viltu vaatama, ka nende peale, kes mobiliseeriti ja kellel tegelikult valikut polnud.

Kaasatehtud sõda, eriti totaalne maailmasõda, muudab kümnete aastakäikude meeste saatus. Vabadussõja veteranidest sündis Eesti uue generatsiooni eliit, hoolimata vapsluse episoodist. Veteranidele lubatud priikool aitas paljud mehed karjääri esimestele pulkadele ja maareform tegi paljudest taluomanikud. Me võime ütelda, et Vabadussõda liitis parimate aastakäikude mehed Eesti riigi tugisambaks.

Ka ENSV vajas eliiti. Muidugi – võim oli Moskvas ja osa valitsemisest Venemaalt tulnute käes, kuid niinimetatud nomenklatuurseid ametikohti jätkus ka niinimetatud korpusepoistele, kelle “Luki all” või Sõrves või Kuramaal läbitud tuleproov ning poliitiosakondade ajupesu ot-

sustajate meelest õilistas “parteilise usalduse” vääriliseks. Nõukogude statistika andmetel “oli 1947. aastal 83–95% asutuste partorgidest, täitevkomiteede esimeestest ja muudest sellistest punastest ametipostidest endiste Laskurkorpuse sõjameeste käes” (lk. 221). See lause ei ütle midagi selle kohta, kui palju neid ametikohti oli. Ja sellepärast ei tohi seda mõista nii, et 83–95% endistest korpusemeestest vaid niisuguseid ametikohti täitsidki.

Sama aastakäigu mehed, kellest üks Punaarmees võidelnuna sai Nõukogude veterani soodustusi ning teine Saksa väes võidelnuna, isegi kui teda vangi ei pandud, pidi taluma mitmesuguseid piiranguid, ei saagi asjale ühtemoodi vaadata. Suuremaks tüliks ei ole sellegipoolest läinud. Eesti on väike ning kahe okupatsiooni oludes ei olnud tegemist kodusõjaga, ehkki mõned võõraste stereotüüpide Eesti pükstesse toppijad on seda üritanud tõestada.⁵ Eesti ühiskonnas ei olnud enne sõda lepitamatus vaenus paramilitaarseid rühmitusi, mis saanuks võimaluse oma vaenu väljavalamiseks Teise maailmasõja ajal. Vaenu sünnitasid okupatsioonid. Teiseks, vihase vastasseisu võimaldamiseks või ka väljastpoolt võimendamiseks oli kommunistlik või natslikus tähenduses ideoloogiliselt motiveeritud meeste arv ka eesti vabatahtlike seas lihtsalt liiga väike. Kolmandaks, me ei tohi unustada neid tuhandeid eesti mehi, kelle saatus tahtel avanes võimalus olla mõlema poole väes. Raamatu lõppu lisatud statistilises ülevaates hindab Hanno Ojalo aastatel 1944–1945 Eesti Laskurkorpusesse mobiliseeritud meeste arvuks kuni 10 000 (lk. 224). See tähendab, et Venemaa eestlaste osa ja Kuramaa lahingute kaotusi arvestades oli siiski vähemalt kolmandik Eesti Laskurkorpuse veterane mehed, kes olid Saksa okupatsiooni ajal Eestis olnud ja vähemalt sajad neist ka Saksa mundrit kandnud.

Neljandaks ei tohi unustada soomepoisse, kes ei valinud kumbagi poolt, kes olid kõige nooremad, keskmiselt ka küllap kõige haritumad ning kelle hääl selletõttu on viimasel ajal

³ A. Niglas, T. Hiio. Estonian Border Defence Regiments in 1944. – Estonia 1940–1945, lk. 978–980; T. Hiio. Combat in Estonia in 1944. – Estonia 1940–1945, lk. 1081–1085.

⁴ Vt. näiteks sarjad: Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. I–X: koguteos. Toimetus: R. Maasing jt. Stockholm, 1954–1962, ning selle näilise jätkuna ideoloogilise diversioonina pagulaseestlaste seas levitamiseks Tallinnas trükitud Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas. XI–XV: koguteos. Tallinn, 1964–1972. Eesti elanike jaoks anti välja kaheosaline koguteos Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945. 1.–2. Peatoimetaja L. Lentsman; toimetaja E. Sõgel (1. kd.) ja B. Tamm (2. kd.). Tallinn, 1971, 1977 ning dokumendikogumik Eesti rahvas Nõukogude Liidu Suures Isamaasõjas 1941–1945: dokumente ja materjale. Toimetuskolleegium: I. Paul (peatoimetaja) jt. Tallinn, 1975.

⁵ Hiljuti sisaldus see väide näiteks 2006. a. Vene propagandafilms “Eesti – ajaloo risttee”.

kuuldavam olnud. Ja viimaks, ka suurem osa Punaarmees võidelnud eesti meestest käsitles seda väge ikkagi kui sovetlikku asja, hoolimata Eesti Laskurkorpusest.⁶

Mõnikord unustatakse, et mobilisatsiooni puhul ei ole tegemist vaba valikuga ning veel vähem on valikuvõimalusi vande andnud, vormis ja püssi all meestel. Kõrvalehoidmine, mitteallumine ja ülejooksmine on asjad, mida sõjaolukorras karistatakse surmaga. Samas ei pruugi kõrvalehoidmise, mitteallumise ja ülejooksmise ajendid alati õilsad olla. Seda ka siis, kui tegemist ei ole oma väega. Olgu see selgituseks neile, kes on mõelnud, et miks üldse võõrväkke mindi või miks seal edasi oldi, kui selgeks sai, et iseseisvust sellest ei tule.

Eesti meestest Teises maailmasõjas

on palju kirjutatud. Tuhandeid Saksa relvajõududes teeninud mehi pääses pärast sõda Läände ja nii on meie kasutada kümneid, kui mitte sadu raamatuid mälestuste ja uurimiskatsetustega Saksa ja Soome väest, lugematud ajalehe- ja ajakirjaartiklid peale selle. Pärast Eesti iseseisvuse taastamist on jõudnud oma loo paberile panna ka kümned mehed, kes Eestisse jäid või Tšehhis ja Saksamaal Punaarmee kätte langesid. Temaatilised koguteosed on avaldatud soomepoiste, pataljoni "Narva" ja nn. idapataljonide kohta.⁷ Palju on kirjutatud ka 20. Eesti SS-diviisist, kuid eestikeelset koguteost veel ei ole, seda pole ka politseipataljonide ja piirikaitserügementide kohta, ehkki samme selles suunas on astunud, kas või pikemad ingliskeelsed raportid tüüpi peatükid raamatus "Estonia 1940–1945". Siinkohal kasutan ka juhust, et esile tõsta Urmas Usai 1990. aastate alguses, kohe pärast sovetiaja lõppu avaldatud kahekõitelist ülevaadet tööpataljonidest.⁸

Eesti Laskurkorpusest Punaarmees on tegelikult palju kirjutatud ja avaldatud ka mälestuskogumikke, kuid ilmunu puuduseks on selle üllitamine Nõukogude Liidu tsensuuri järelevalve all, mis sunnib sellesse suhtuma suure

ettevaatusega. Õnneks on viimasel ajal ikkagi ilmunud mõned mälestusteraamatud, ka tänaseks surnud meeste sahtlisse kirjutatud lugusid on välja tulnud ja tuleb kindlasti edaspidigi. Osaliselt on uuemate Punaarmees sõdinud eestlaste mälestusraamatute vähesus tingitud sellestki, et 1941. aastal punaväkke võetud mehed olid 1943–1944 Saksa väkke mobiliseeritud meestest vanemad, väga paljud hukkusid juba aastail 1941–1942 tööpataljonides. 1990. aastate alguses, kui Saksa poolel sõdinud meeste mälestused justkui paisu tagant välja pääsesid, ei pruukinud punaväe mehed tahta kirjutada. Tänapäevaga on juba enamasti hilja. Punaarmee eesti üksuste ajaloo professionaalset uurimist komplitseerib seegi, et Venemaa arhiivid on täna palju raskesti ligipääsetavad kui Saksamaa omad.

Kõik eelnenu on kindlasti põhjuseks nendele väljaütlemistele, et Punaarmees teeninud eestlaste lugu on kuidagi Saksa ja Soome väes teeninud meeste lugude varju jäänud. Paranoidisemad võivad siin varjatud vandenõugi näha. Asjatundjate jaoks see muidugi nii ei ole. Kuid pilk hästivarustatud raamatukaupluse vastavale riulile võiks tõepoolest viidata lüngale ajalookirjutuses.

Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi kogumik "Korpusepoisid"

...seda lünka täielikult ei täida. Esiteks on selle trükiarv väike ja juba läbimüüduna ei ole see saanud iga võimaliku asjahuvilise teadmiseks. Ja teiseks on selle raamatu puhul suuresti tegemist seni ilmunu ülekordamisega. Täiesti uut teadmist annab lugejale, kes teemaga varemgi kokku puutunud, vaid mõni peatükk. Raamatu kaante vahel on kooskõla leidnud asjaarmastajad ja professionaalid. Kas see ühele juurde annab ja teiselt ära võtab või vastupidi, jääb lugeja otsustada.

"Korpusepoiste" raamatu kontekstis saame Punaarmee eesti üksustest rääkida aastatel 1940–1956. 1940. a. reorganiseeriti Punaarmee poolt üle võetud Eesti kaitseväge 22. (Eesti terri-

⁶ Vt. nt.: R. Nurm. Sõjateest laskurkorpuses ja teisi mälestusi. Meenutusi aastast 1920–1987. Tallinn, 2006.

⁷ E. Uustalu, R. Moora. Soomepoisid: ülevaade Eesti vabatahtlike liikumisest ning sõjateest Soomes ja kodumaal Teise maailmasõja päevil. Toronto, 1973, 2. trükk Tallinn, [1993]; Vabaduse eest. Soomepoiste lühielulood. Toimetanud M. Leemets. [Tallinn], 1997; Minu au on truudus: pataljon "Narva" ajalugu. I. Peatoimetaja (koostaja) H. Tulp. [Tartu], 1995, 2. trükk: Tartu, 2002; Tärsesest tugevamad: pataljon "Narva" ajalugu II. Koostaja ja peatoimetaja H. Tulp. Tartu, 1997; Visadus võitis. Pataljon "Narva" ajalugu III. Koostaja H. Tulp, toimetaja E. Vääri. Tartu, 1999; Eesti idapataljonid idarindel 1941–1944.

⁸ Eestlased tööpataljonides 1941–1942. 1.–2. raamat: mälestusi ja dokumente. Koostanud U. Usai. Tallinn, 1993.

toriaalseks) Laskurkorpuseks. Läti samasuguse korpuse number oli 24. ja Leedu omal 29. 1941. a. sügisel Punaarmees laskurkorpused ajutiselt likvideeriti. Selleks ajaks oli Eesti kodanike arv korpuses, lahingus langenute ja sakslaste poolt vangistatute või ülejoosnute arvelt kahtluse alla tuhande. Eestist 1941. a. suvel mobiliseeritud mehed korpusesse ei jõudnudki, nemad saadeti õppelaagritesse Venemaale või kohe tööpataljonidesse. 1942. a. algusest alates formeeriti N. Liidu tagalas olevatest eestlastest kaks laskurdiviisi ja tagavarapolk, mis 1942. a. sügisel ühendati 8. Eesti Laskurkorpuseks. 28. juunil 1945 reorganiseeriti korpus 41. Kaardiväe Eesti Tallinna laskurkorpuseks, mis 1946. a. demobiliseeriti. Nõukogude armee eesti rahvuslikud väeosad (22. laskurbrigaad, hiljem 118. laskurdiviis) olid Eestis kuni 1956. aastani, nendes läbis sundajateenistuse oluline osa sel ajal sõjaväkke kutsutud eestlastest. Rahvuslikud väeosad likvideeriti Nõukogude Liidus 1956. aastal.

Raamat on koostatud sündmuste kronoloogilises järjekorras ja jaotatud peatükkideks Punaarmee eesti üksuste käsitlemise traditsioonilisel viisil. Alustatakse Nõukogude Liidu okupatsioonile ja anneksioonile järgnenud Eesti kaitseväge ümberkujundamisest Punaarmee 22. Territoriaalseks Laskurkorpuseks (1940–1941), järgnevad ülevaade 1941. a. mobilisatsioonist Punaarmeesse, 22. Laskurkorpuse lahingutest Pihkvamaal ning mobiliseeritute ja 22. Laskurkorpusest alles jäänud meeste saatusest tööpataljonides. Seejärel antakse ülevaade 8. Eesti Laskurkorpuse formeerimisest, Velikije Luki lahingutest, lahingutest Mandri-Eestis ja Saaremaal ning Kuramaal. Raamat lõpeb korpuse demobiliseerimise ja ülevaatega Nõukogude armee eesti rahvusväeosadest pärast Teist maailmasõda.

Koostaja Hanno Ojalo on kirjutanud peatükid Eesti Kaitseväge ülevõtmisest Punaarmee poolt, mobiliseeritud eestlaste saatusest tööpataljonides aastatel 1941–1942, 8. Eesti Laskurkorpuse sakslaste kätte vangi langenud või Saksa poolele üle jooksnud meeste saatusest ja laskurkorpuse ajaloo aastatel 1942–1945 üldiselt. Ta on koostanud ka enamiku raamatu lisadest. Hanno Ojalo tööd tuleb tunnustada.

Asjaarmastaja-ajaloolasena on ta raamatu koostanud – kutsunud üles teisi autoreid ning suure osa ka ise kirjutanud. Teiseks ei ole ta läinud lihtsama vastupanu teed ega ole peljanud läbi töötada arhiivimaterjale, milles, nagu Eesti Laskurkorpuse kohta oleva arhiivimaterjali tundja teab, ei ole terade sõkaldest eristamine mitte alati lihtne.⁹

Tunnustatud sõjaajaloolastest on raamatus peatükiga esindatud Tiit Noormets (1941. aasta mobilisatsioonist Eestis) ja Toe Nõmm (22. Eesti Laskurkorpuse lahingutegevusest juulis-augustis 1941). Tiit Noormets on sel teemal kirjutanud ka Laidoneri Muuseumi aastaraamatus ja inglise keeles ülalnimetatud raamatus “Estonia 1940–1945” ning nii on tegemist juba varem käsitatud teemaga.¹⁰ Toe Nõmme põhjalik ülevaade põhineb peaaesjalikult tema poolt 1980. aastate lõpus Nõukogude Liidu Kaitseministeeriumi arhiivis läbi töötatud materjalidel 22. Laskurkorpuse kohta. Kahjuks pole raamatul üldist kasutatud kirjanduse ja allikate loetelu. Eriti tundsini sellest puudust just Toe Nõmme peatüki puhul, sest alati ei anna Venemaa arhiivi fondinumbrid aimu, mis allikaga on tegemist – ideaalne oluks, kui oleks näidatud ka viidatava dokumendi pealkiri või vähemalt liik. Peatüki sisulist väärtust ei kahanda see aga sugugi.

Noored uurijad Tõnis Taavet ja Reigo Rosenthal on kirjutanud peatükid vastavalt 8. Eesti Laskurkorpuse moodustamisest ja Velikije Luki lahingust ning 1944. a. septembris Ema jõest Virtsuni peetud lahingutest. Olev Raidla on kirjutanud 1945. a. lahingutest Kuramaal. Kümnekonna sõjanduslase pildiraamatu autor Mati Õun on oma harjumuspäraseks stiilis andnud ülevaate lahingutest Muhu- ja Saaremaal ning koostanud ülevaate Eesti Laskurkorpuse kindralitest.

Puudustest

Ilma puudustele osutamata pole ühel arvustusel mõtet. Õigesti jätavad autorid “korpusepoiste” väekoondiste seast välja 1941. a. formeeritud NKVD hävituspataljonid, mis ei olnud ka sõjavägi selle tavalises mõttes. See ei tähenda, nagu poleks hävituspataljonlasi, NKVD-lasi ja NKGB-lasi, kes Eestist pääsesid, hiljem

⁹ Vt. Eesti Riigiarhiivi filiaal (ERAF) f. 63 (Punaarmee 8. Eesti Laskurkorpus), ERAF f. 78 (7. Eesti Laskurdiviis), ERAF f. 79 (249. Eesti Laskurdiviis), ERAF f. 80 (1. (63.) Eesti üksik Tagavara Laskurpolk).

¹⁰ T. Noormets. Mobilisatsioon Punaarmeesse Eestis 1941. a. – Laidoneri Muuseumi aastaraamat, 2002. [Viimsi], (2003), lk. 27–51; T. Noormets. Mobilisation into the Red Army in Estonia in 1941. – Estonia 1940–1945, lk. 431–444.

korpusse jõudnud. Siin ongi pealkirja kätketud puudus. Sõna “korpusepoisid” näib katsena tuua ühe mütsi alla sundmobiliseeritud ühelt poolt ning politrukid, hävituspataljonnased ja julgeolekumehed teiselt poolt. Kas Alfred Luts ja Aleksander Reinson, Joann Saarniit ja Eduard Avald ikka tahtnuksid pärast sõja lõppu sama laua ääres viina võtta? Nii Saksa relvajõud kui ka Punaarmee löid sunniga relvavendluse kurjategijate ja mobiliseeritute või, asja väljaspool Eesti konteksti vaadates, kurjategijate ja oma riigi ausate alamate vahel. Täna peetakse üldiselt nimetamisväärsaks, et 20. Eesti SS-diviisis teenisid ka mõned nendest meestest, kes olid enne seda teeninud SD-s või teinud ka siinseis vangilaagrites kolemaid tegusid. Niisamuti ei peaks ka üldistama kõiki Punaarmee teeninud eestlasi lepitavalt “korpusepoisteks”.

“Korpusepoisid” on populaarteaduslik raamat, vaatamata Tiit Noormetsa ja Toe Nõmme peatükkidele. Populaarteaduslik raamat tugineb teaduslikele raamatutele. Neid aga eriti ei olegi – kui ideoloogiaosakondade ja -sekretäride poolt kehtestatud Nõukogude ametlikku ajalookäsitlust toetama määratud sel ajal ilmunud teosed välja arvata.¹¹ Mitme autori poolt viidatud Peeter Kaasiku Punaarmee eestlaste üksusi käsitlevad peatükid raamatust “Estonia 1940–1945” on kättesaadavat arhiivianest ja ilmunud kirjandust kokkuvõtavad raportid, kaugeleulatavam analüüs ei olnud nende tekstide ülesanne.¹² Seega ei olegi õieti teadust, millele saanuks populaarteaduse toetada. Ja nii on mitme peatüki autorid läinud kergema vastupanu teed, refereerides lõikude kaupa peamiselt Peeter Larini, aga ka teiste Nõukogude ajaloolaste töid ning ENSV-s avaldatud korpusemeeste mälestusi.

23. novembri 2007 Päevalehes kirjutas Heiki

Suurkask raamatut arvustades: ““Larini ja Laari kohtumine” ehk ajalookäsitlus, kus on tuginetud Peeter Larini ja tema kaaslaste kunagistele teostele ja samal ajal ka uuema aja käsitlustele, nagu näiteks Mart Laari raamatud [– – –], üritades mineviku võltsingute seast tõesemalt ajaloo pilti leida, on ta kahtlematult hädavajalik teos.”

Ma ei saa sellega sõna-sõnalt nõus olla. Nõukogudeaegsele ajalookirjutusele ei ole vähemalt nõnda ideologiseeritud teemal võimalik toetuda. See ainult tundub nii, et nimetades valge, mis mõnes raamatus on mustaks nimetatud, uuesti valgeks, suudame me Nõukogude ajaloo võltsingu ära parandada. Ajaloo võltsimine ei alanud teksti vormistamisega, kus muidu õigetele faktidele “õiged” hinnangud anti. Ajaloo võltsing algas juba faktide valikust arhiivis ja avaldamata mälestustest – esitatav valiti nõnda, et “õige” hinnang oleks veenev. Mittesobivad faktid, rääkimatagi mittesobivatest isikutest, vaikiti lihtsalt maha, mis polnud raske, sest igaüks arhiivi ei pääsenud. Ei saa unustada ka niisugustes oludes paratamatut enesetsensuuri, mida on kohati ja vastupidiselt märgata isegi meie tänastes, Euroopa kõige vabamates oludes. Ajaloo võltsingut ei ole võimalik parandada seda teksti valikuliselt refereerides, ajaloo võltsing tuleb kõrvale heita ja uurimistöö uuesti teha. Nii kostabki eriti Tõnis Taaveti, Olev Raidla ja Mati Õuna peatükke lugedes vaimukõrvas Suure Isamaasõja ja Eesti Laskurkorpuse ametliku ajaloo ideoloogiliste kaanonite kaja. Ilma nende peatükkideta oleks raamat lonkama jäänud, kuid nende kirjutamisele oleks tulnud pühendada rohkem vaeva.

Tartu ülikooli lähiajaloo alal lõpetanud nooremad ajaloolased on kõnelnud õppejõust, kes kaitsmistel nuriseb põhjendatult selle üle, et uuemat Vene ajalookirjandust ei ole piisavalt

¹¹ Eesti Tallinna Kaardiväe Laskurkorpuse võitlustee. Koostanud ja toimetanud V. Külaots. Tallinn, 1945; P. Larin. Eesti Laskurkorpus Suures Isamaasõjas. Nõukogude armee 8. Eesti Laskurkorpuse võitlustee 1941–1945. Tallinn, 1962; Karastustules. 1. [kd.]: Nõukogude armee 8. Eesti Laskurkorpuse võitlejate mälestusi Suurest Isamaasõjast. [kogumik]. Koostanud D. Kiljako, Fridental Sepp. Tallinn, 1963; A. Pusta, P. Izmestjev. Lahingutes nõukogude kodumaa eest: mälestusi Eesti Laskurkorpuse lahingupäevilt Suures Isamaasõjas. Tallinn, 1964; K. Allikas. Meie seitsmes. 7. eesti laskurdiviisi sünniloost ja võitlusteest. Tallinn, 1974; L. Pärn. Sõjakeerises: mälestused [Eesti rahvuskorpuse väeosade võitlustest Suures Isamaasõjas]. Tallinn, 1976; F. Paulman. Tuli ja manööver. Eesti Laskurkorpuse suurtükiväelased Suures Isamaasõjas 1941–1945. Tallinn, 1968; A. Kalvo. Nemad vabastasid Lõuna-Eesti 1944. aasta augustis-septembris. Tallinn, 1972 jne. Nn. üleminekuajal ilmus ülevaade Velikije Luki all langenuist: Velikije Luki in memoriam. 8. Eesti Laskurkorpuse inimkaotused Velikije Luki lahingus 1942–1943. Peatoimetaja ja koostaja V. Boikov. Tallinn, 1992.

¹² P. Kaasik. Disbanding of the Estonian Army and Military Establishments; Formation of the Estonian Army into the Red Army Rifle Corps; Formation of the Estonian Rifle Corps in 1941–1942; The 8th Estonian Rifle Corps in Northwestern Russia in 1942–1944; The 8th Estonian Rifle Corps in the Conquest of Estonia in 1944, in Courland and from Summer 1945 in Estonia. – Estonia 1940–1945, lk. 143–162, 769–796, 885–926, 1001–1018.

kasutatud. Teda tahan siinkohal parafraseerida ning toriseda Saksa allikate ja kirjanduse vähese kasutamise pärast. Raamatu eelarve muidugi ei võimaldanud uurimistööd arhiivides väljaspool Eestit, kui seda pole tehtud Eestiski. Aga raamatuid on saksa keeles avaldatud mägede viisi. Mitte kõik neist pole vene keelde tõlgitud, ehkki mõnda viimastest on autorid ka kasutanud.

Sõda peetakse tavaliselt kahe poole vahel. Ainult ühe poole allikate ja kirjanduse põhjal sõjaajaloo kirjutamine on kas võidu või kaotuse ajaloo kirjutamine, kõrgemat või, kui soovite, objektiivsemat vaatepunkti see enamasti ei võimalda. Vana Rooma õiguse põhimõte – *audiatur et altera pars* – peaks kehtima ka sõjaajaloo- ja üldse ajaloo teaduses. Toe Nõmme peatükistki oleks tahtnud lugeda, kuidas vastaspool 22. Laskurkorpuse jõupingutusi hindas ja oma samme selle järele seadis, seda enam, et 1941. a. dokumendid on Saksa Liiduarhiivi Sõjaarhiivis hästi säilinud ning ka kirjandust on palju rohkem avaldatud, kui autor on viidanud. Ühe poole dokumentide kasutamine fookuseerib kohati valesti ka kogupildi – nii saame näiteks teada, et Saksa poolel võitlesid Velikije Luki all väegrupp “Mitte”, 83. jalaväediviisi ja sellele allunud 277. rügemendi ülem Eduard von Sass Velikije Luki komandandina, kuid terve aasta rindelõiku hoidnud 59. armeekorpus ja selle juhataja jalaväekindral Kurt von der Chevallerie on jäetud tähelepanuta, mida ta ju väärinuks kas just võrdselt, aga vähemasti samal tasemel Lembit Pärnaga. Ei võidelnud ju terve laskurkorpus ja need teised korpusedki vaid 277. grenaderirügemendi vastu.

Vahendamise infomüra tekitab vigu. Nõukogude autorite tõlke- või arusaamise vigu on sattunud ka “korpusepoiste” raamatusse. Nii ei olnud Saksa 291. jalaväediviisi ülem Velikije Luki lahingute ajal mitte Werner Conze, kes polnud diviisiülema ka sel ajal mitte, kui diviisi üks tugevdatud rügement Tallinna vallutamisel osales (vt. lk. 111). Werner Conze (mitte Conce) oli hoopis tuntud saksa ajaloolane ja Heidelbergi ülikooli rektor, kes ise sõjas osalenuna hiljem diviisi ajaloo kirjutas. Diviisiülema nimi oli Werner Göritz.¹³

Huvitav on, et sarnase probleemi ees, antud

kontekstis küll vastupidiselt, seisavad ka vene uurijad. Vene ajakirja Sõjaajalooline Arhiiv 2007. a. detsembrinumbris osutab Igor Ivlev tähelepanu Vene sõjaajaloolaste probleemidele seoses arhiivimaterjalide salastatusega ja kirjutab: “Kasajal moodustavad lõviosa publikatsioonide loetelust materjalid, mis on koostatud endise vastase materjalide põhjal. Ilusad väljaanded vastasest on täitnud raamatukaupluste avarused. Mida kõike seal ei ole: vormide albumitest kuni kordagi alistamata väejuhtide mälestusteni, kaasa arvatud Saksa armee lahingkoosseisu ülevaated ja kõigi tuntud Kolmanda Riigi funktsionääride biograafiad. Raamatutel võidukast Punaarmeest on ajalooraamatute riulitel nende seas vaid tagasihoidlik osa. [---] Olulise osa nende seas moodustavad meie väejuhtide memuaaride uusväljaanded.”¹⁴

Puuduste alalõigus ei tohi mööda minna Mati Öuna peatükist. Viljaka kirjamehe keelekasutus pidanuks (keele)toimetajale meenutama sõna “akadeemiline” Eesti Akadeemilise Sõjaajaloo Seltsi nimes. Mitte et akadeemiline tekst peaks olema tingimata tuim, kuiv ja igav, nagu ta mõnikord on. Aga mingisugustele reeglitele peaks tema vastama küll. Ka siin on Saaremaa lahingute Saksa poolt kirjeldatud läbi Nõukogude ja vene autorite silmade – *Wehrmacht* ei rühmitanud ründepaate roodudeks, nagu seisab leheküljel 170; täpsustamist vajaks ka autori toodud Saksa väekoondiste ja üksuste loetelu samal leheküljel, mis küll viite järgi justkui tugineks Walther Melzeri raamatule, kes aga kindlasti ei kasuta sõna rood. Igall juhul: pisemate üksuste loetelusse tuleb lisada mereväe operatiivpatalljon “Ostland”, mis võitles juba Narva rindel, kaotas Saaremaa lahingutes suure osa oma koosseisust ning mille järelejäänud mehed viidi väejuhatuse korraldusel nende asendamatu kogemuse tõttu tagalasse instruktoriteks. 530. meresuurtükiväe grupi kõrval (lk. 169 ja 170) väärivad nimetamist ka grupid nr. 531 ja 532. Ilma suurtükkideta olid nad kõik sellepärast, et kaks neist hävitasid oma suurtükid enne Narva rindelt taganemist, 531. meresuurtükiväe grupp oli aga juba varem evakueerimiste julgestamise üksuseks ümber õpetatud.

Arvustamise juurde kuulub arvustaja rõõm,

¹³ Saksa sõjaajaloolaste kokkuvõtlik ülevaade Teisest maailmasõjast on monumetaalne koguteos: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg, 10 Bde. Hrsg. vom Militärgeschichtlichen Forschungsamt, 1979–2008. Loetelu eeskätt Wehrmacht'i diviisi ajalugudest leiab kodulehelt Lexikon der Wehrmacht <<http://www.lexikon-der-wehrmacht.de>>. Kõrgemate ohvitseride teenistuskäigu täpsustamisel on abiks koduleht Axis Biographical Research <<http://www.geocities.com/~orion47>>.

¹⁴ I. I. Ivlev. Тәйт ‘ nel’ zja otкрыт’. – Voенно Istorическij Архив, nr. 12 (96) 2007, lk. 46.

et ta näib mõnes kohas endale autorist targemana; selle väljanäitamist vilunud arvustaja endale ülemäära siiski ei luba. Nii on ju ka äsjased märkused tegelikult vaid norimine detailide kallal. Sellepärast veel vaid üks ääremärkus: objektiivne ajalookäsitlus tuleb üldiselt toime poolt valimata, ehkki sünnipära, riikkondsus, emakeel ja sotsiaalne päritolu paneb oma pitseri iga ajaloolase loomingule. Saaremaa lahingute peatükis on jäetud kasutamata võimalus jätta pool valimata, sest loeme: “Aga mingem nüüd meie laskurkorpuste ning nende relvavendade juurde, kes kogunesid 1944. aasta septembrikuu lõpul Eesti läänerannikule.” (lk. 170)

Pisivigu ma siin loetlema ei hakka, iga autor teab neid ise kõige paremini ja jäägu teistelegi lugejatele see enese hetkeks autorist targemana tundmise rõõm mõnda niisugust leides. Lõpetuseks tahaksin viriseda natuke raamatus toodud arvude ja statistika pärast. Lõplikena näivate arvutemuste leidmine on inimlik, kolleksionääri jaoks koguni ületamatu iha. Enamasti jõuavad kõik siiski valemi “umbes tuhat + 30” õige lahenduseni “umbes tuhat”. Kuid ei saa salata, täpsete või ümmarguste arvude võlu ei hävita täielikult seegi. Hanno Ojalo jõuab järeldusele, et Punaarmee haardes oli kuni 70 000 Eesti kodanikku (lk. 5). Mina seda arvu, mida me keegi ei tea, nii suureks ei oletaks – kas või sellepärast, et see ei arvesta piisavalt eri komponentide osalist kattumist, mida ilma nimekirjadeta polegi võimalik päriselt teha, aga selles ei ole praegu küsimus. Nimelt, paar päeva enne “Korpusepoiste” ilmumist leidsin sama arvu Aleksander Djukovi raamatust “Müüt genotsiidist”, kes väitis sama suureks Eesti Laskurkorpuses teeninud meeste arvu.¹⁵ “Punaarmee haardes” ei ole sünonüüm mõistele “Eesti Laskurkorpuses”. Aga me näeme juba lähemas tulevikus, kuidas nende kahe 2007. a. ilmunud raamatu kooskõlas kehtestub “korpusepoiste” arvuks 70 000.

Kokkuvõtteks

Osutatud puudustele vaatamata, või õieti neid tähele pannes väärrib “korpusepoiste” raamat kindlasti lugemist. Samas ei tähenda see, et Punaarmee koosseisus olnud eesti väekoondiste uurimisele oleks nüüd joon alla tõmmatud. Kõige kurvem on lugu sõjajärgsete Nõukogude armee eesti üksustega: siinseis arhiivides ei ole

peaaegu mitte midagi ei 22. Laskurbrigaadi ega 118. Laskurdiviisi kohta. Arhiivmaterjale pole, nii ei tea me ka suurt midagi ENSV riigikaitse rahvakomissari, hilisema ministri Lembit Pärna tegevusest selles ametis.

Teise maailmasõja ajalugu idarindel Eestit või Eesti kodanikke puutuvas tuleb uurida allikate juurde tagasi minnes, sest kaasaegsel viisil on suur osa tööst veel tegemata. Muidu ei uuri me mitte seda, mis tegelikult toimus, vaid seda, mida ühed ja teised meile juhuslikult arusaadavais keeltes varem asjast kirjutanud on. Loodetavasti leidub mees või naine, kes vastab antud teema uurimiseks vajalikele tingimustele ja asja peagi teaduslikult valmis teeb. Need tingimused ei tohiks hea haridusega ajaloolase jaoks olla ülejõukäivad: arhiivitöö kogemus, pädevus allikakriitikas, hea vene ja saksa keele oskus, asjatundmine, kui mitte kogemus sõjaasjandusest, ning eriti kannatlikkus asjaajamisel Venemaa arhiivides. Saksamaal on juba lihtsam.

Toomas Hiio

¹⁵ A. Djukov. Mif o genocide. Repressii sovetskix vlastej v Ėstonii (1940–1953). Moskva, 2007, lk. 81.